

Met juwelenmaker Peter Vermandere
terug naar Idar-Oberstein

BACK T BENDEL

Back from Bengel-
broche met in
matrijs geperste
aluminium
Bengelketting
met roodgerande
agaatschijf N°1.

De Antwerpse juwelenmaker Peter Vermandere was zes weken lang *artist in residence* in het Duitse valleidorp Idar-Oberstein in deelstaat Rheinland-Pfalz. Idar was ooit wereldberoemd voor zijn edelstenenmijnen, Oberstein zette zich destijds op de wereldkaart met de productie van hoogwaardige metaaljuwelen. Voeg de twee samen en er ontstaan aparte creaties. Vermandere vond er inspiratie voor zijn nieuwe collectie Back from Bengel. Hij nam *CittA* mee naar het Europese mekka van de edelstenen.

Tekst: Rudy Collier Foto's: Frederik Beyens en RR

Een art-deco-halsketting van Bengel met een hanger in rood galaliet.

A 36

Peter Vermandere voelt zich in de Bengelfabriek als een kind in een speelgoedwinkel.

‘Jakob Bengel, gegründet 1873, Ketten-und Metallwaren-Fabrik’ staat er te lezen op het verweerde uithangbord van wat nu een industriemonument van 130 jaar oud is. We stapten binnen in een uniek decor, eentje dat Peter Vermandere - zoon van Willem - volledig in de ban kreeg. “Iedereen die in Antwerpen met edelstenen bezig is, zakt vroeg of laat naar hier af. Een viertal jaren geleden was ik in Idar-Oberstein op Schmuckdenken, een lezing over juwelen, en belandde ik voor het eerst in de Bengelfabriek. Ik was overweldigd, het zag er nog precies uit zoals honderd jaar geleden. De machines mochten dan stilliggen, ze functioneerden allemaal nog perfect. Alles was gebeven zoals het was, al het werkgeer lag er nog, er stonden nog duizenden matrijzen met ornamenten op, er was nog een voorraad kettingen, al de oude boeken getuigden van weleer. Het was een open museum. Ik wist toen: daar moet ik ooit iets mee doen. Dit jaar kreeg ik de uitnodiging om gedurende zes weken als *artist in residence* te werken aan de kunstschool van Trier, die in Oberstein haar afdeling edelstenen en juwelen heeft. Een afdeling met internationale uitstraling. Ik kreeg ook de sleutels van de Bengelfabriek en die magie was er weer. Ik ben hier een aantal keren gewoon ’s nachts komen ronddwalen.”

Art deco voor Coco

Kettingen en ijzerwaren, maar Bengel was meer dan dat. Ooit was Oberstein een fiere, welvarende gemeente, met meer dan dertig fabrieken langs de rivier de Nahe. Allemaal gespecialiseerd in ijzer-

waren, de meeste zoals Bengel in kettingen. Op een bepaald ogenblik kwam dertig procent van de wereldproductie uit Oberstein. De Bengelfabriek ontdekte in de negentiende eeuw een ware wereldmarkt: horlogekettingen voor de opkomende middenklasse. Geen gouden of zilveren, maar mooie stalen hebbelingen, kettingen en decoratieve chate-laines. Alle mogelijke sierkettingen zagen er het levenslicht, in honderden variaties.

De fabriek is nu in handen van een stichting die werkt met vrijwilligers, zoals de werkloze ‘Herr’ Rivinius. Hij loodst ons door de machinezalen en door een erg sympathiek museumje waar onder andere te zien is dat de Bengelfabriek juwelen maakte voor de mode-shows van Coco Chanel. En uiteraard schitteren er een aantal juwelen uit de fameuze art-decocollectie. Een wel heel apart verhaal. De collectie werd in de jaren dertig in volledige anonimiteit bedacht en uitgetekend in de fabriek, vooral voor Parijse afnemers zoals de beroemde magazijnen Lafayette en La Samaritaine. Gids Rivinius: “Duitse producten waren in die jaren, om begrijpelijke redenen, niet geliefd in de andere Europese landen. Daarom maakte Bengel ze anoniem, zodat de afnemers ze onder eigen naam konden uitbrengen. Iets wat men zich in Oberstein nu een tikkeltje beklagt, de naam Bengel liep zo wereldfaam mis als merk.” Toch raakte de merkwaardige collectie uit de vergetelheid. Een Duits koppel kocht midden jaren tachtig op een Londense antiekshow een art-decojuweel, waarvan iedereen dacht dat het van Franse origine was. Het echtpaar begon een jarenlange zoektocht naar de makers die pas in 2002 eindigde in de Bengelfabriek. Daar vond men het orderboek uit de jaren dertig, met de door onbekende designers getekende ontwerpen. Het echtpaar vond zo een groot deel van de collectie terug. Opmerkelijk: de juwelen waren niet getooid met edelstenen uit de regio, maar met galaliet. Vermandere: “Edelstenen waren te duur en te bewerkelijk. Maar dat galaliet is ook uitzonderlijk en bijna niet meer te krijgen. Het is een mat plastic, maar het is gemaakt, geloof het of niet, van melk.” Hij toont een krantenartikel uit de jaren dertig waarin het procedé wordt uitgelegd. “Ik heb er nog een voorraadjie van, vroeg of laat moet ik daarmee aan de slag.”

Datzelfde galaliet droeg ook bij tot de eerste neergang van de fabriek. Het product werd integraal opgeëist voor de fabricatie van oorlogstuig, in de eerste plaats voor vliegtuigen. Bovendien weigerden de eigenaars mee te werken met de nazi's. Na de Tweede Wereldoorlog slaagde men er toch in om opnieuw met het succes aan te knopen, met voornamelijk aluminium producten en decoraties, onder meer voor de Belgische post. Die Wende, het samengaan met Oost-Duitsland, gaf de definitieve doodsteek. Er werd vanuit Idar-Oberstein massaal verhuisd naar het goedkopere, nieuwe landsdeel. In 1980 was het definitief afgelopen.

Frau Braun

De fabriek is nu als historisch monument in handen van een stichting en die liet toe dat Peter Vermandere

“De magie in de Bengel-fabriek is bijzonder. Ik ben hier een aantal keren gewoon 's nachts komen rond dwalen”

met de machines aan de slag kon. Met volle overgave experimenteerde hij tijdens zijn verblijf met een aantal van de duizenden gestockeerde stalen matrijzen en met de meters kettingen. Ook nu gaat Vermandere bijna ontroerd opnieuw achter een persmachine zitten, plet geconcentreerd stukjes kettingen tot een half herkenbare vorm. Zij vormden een onderdeel van zijn collectie Back from Bengel. “De fabriek is in principe gestopt, maar eigenlijk leeft ze nog”, zegt Vermandere. Hij troont ons mee naar het nog levende bewijs. In een groot kantoor zetelt nog altijd de achterkleindochter van Jakob Bengel, de laatste eigenaar: Frau Braun. Op haar immense bureau prijkt tijdloos een ouderwetse tikmachine, midden een chaos van papieren. Rekeningen en bestellingen van weleer misschien? Ze ontvangt ons vriendelijk, maar verloochent haar afstamming niet. Peter Vermandere: “Ze woont in de villa naast de fabriek. Iedere dag komt ze hier trouw naartoe, klokslag zeven uur en leest haar krant of ontvangt kennissen. Ze blijft telkens tot een eind in de namiddag. Ze controleert nog alles.” Het voortbestaan van de fabriek hangt niet meer van haar af, maar van de vrijwilligers. Er wordt zelfs nog gewerkt, nu en dan. ‘Herr’ Rivinius: “Een modehuis of een designer die iets speciaals wil, of een bepaalde kwaliteit nastreeft, die weet ons nog te vinden. We hebben nu zelfs een bestelling binnen voor het nieuwe World Trade Center in New York.”

Brazilië

De gouden tijden zullen niet meer terugkomen, maar Bengel is nog steeds een naam. Net als Idar-Oberstein zelf. Vermandere: “Toen ik hier meer dan twintig jaar geleden kort na het afstuderen voor het eerst kwam, was deze streek het absolute mekka voor iedereen die met edelstenen bezig was. Het is nu wat minder, maar men vindt nog steeds alle soorten edelstenen uit heel de wereld. Wie er mee werkt, komt zich hier bevoorraden.” De talloze winkels en groothandels in Idar-Oberstein getuigen ervan, al zit de klad een beetje in de welstand. Er zijn romantischer dorpjes te vinden in de nationale parkregio Hunsrück-Hochwald. De edelstenenreputatie dankt de streek aan de ondertussen gefuseerde buurgemeente Idar, waar de stopgezette edelstenenmijn in de Steinkaulenberg en dito slijperij nu als toeristische attracties fungeren. Ooit waren in Idar tientallen dergelijke slijperijen. Toen de mijnen uitgeput raakten, zorgden paradoxaal die slijpers zelf voor een nieuw elan. De werkloze slijpers waren uitgezwermd, onder meer naar Zuid-Amerika. Toen in Brazilië enorme edelstenen-

De Bengel-fabriek wordt nu beheerd door een stichting.

Het gereedschap ligt er klaar alsof het nog dagelijks wordt gebruikt.

Verschillende soorten kettingen van Bengel.

Frau Braun is nog dagelijks te vinden in het kantoor van de Bengelfabriek.

Peter Vermandere zoekt in een gedynamiteerd stuk van de Steinkaulenberg naar mooie stenen.

velden en mijnen werden ontdekt, waren ze er als de kippen bij en brachten ze de industrie opnieuw naar Idar-Oberstein. Het gros van de edelstenen komt nu uit Brazilië. Vermandere: "Idar zelf was vroeger beroemd voor zijn agaat en andere kwartsvormen, zoals het gele citrien en de bruinzwarte, doorzichtige rookkwarts."

Versteend hout

Al dat moois staat ook te kijk in de twee musea, een mineralen - en een edelstenenmuseum. De grens tussen mineraal en edelsteen is soms klein, maar beide zijn de moeite waard, met fascinerende verzamelingen uit heel de wereld. Vooral het edelstenenmuseum is van wereldklasse, vindt Peter Vermandere. In een gerestaureerde villa worden op drie verdiepingen honderden variaties edelstenen getoond. Blikvangers genoeg, zoals een collectie versteend hout uit Arizona. Peter Vermandere: "Een van de vele wonderen uit de onderwereld. Hout van enorme bomen dat echt een fossiel is geworden, steenhard, maar erg geschakeerd in kleuren. Het is nog steeds hout en steen tegelijk, men kan nog steeds alle jaarringen zien. Geen metamorfose maar een zogenaamde *pseudomorfose*." Vermandere mijmert. "Zo is de Bengelfabriek eigenlijk ook een beetje. Geen fabriek meer, maar ook geen museum en alles goed zichtbaar bewaard." In de musea lijken de variaties aan edelstenen en de benamingen ervan voor een leek wel eindeloos.

Vermandere: "Diamant, robijn en saffier kent iedereen. Maar er zijn ontelbare andere, prachtige stenen. Ik heb voor mijn Back from Bengel-collectie met agaat gewerkt, omdat vooral dat in deze streek werd ontgonnen.

Dat klopt helemaal voor mij, de juwelen zijn door mijn verblijf hier heel persoonlijk geworden. Agaat behoort tot de familie van de kwartsen, zoals rookkwarts,

"Zelf een steen vinden die mooi is en daar als juwelenmaker mee aan de slag gaan, dat is het einde natuurlijk"

amethyst en citrien, een familie die in mijn ogen ondergewaardeerd is."

Edelstenenjagers

Zijn stelling wordt bewezen als we langs de toeristische winkels in Idar-Oberstein wandelen, al was het maar omdat echte vakmensen met de stenen vaak kitsch hebben gemaakt. Vermandere: "Sommige van die lelijke dingen zijn vaak meesterlijk gemaakt, daar niet van. Vakmanschap is voor mij niet voldoende, er moet bezieling bij zijn. Van zo'n geweldige stenen met zo'n geschiedenis moet men geen asbakken of vogeltjes maken. Zo gaat men die stenen associëren met die prullaria, terwijl ze in natuurlijke staat overweldigend mooi kunnen zijn. Respect is op zijn plaats. Zelf hecht ik weinig waarde aan de officiële kwalificaties van de stenen. Er zijn hele dure die in mijn ogen niet mooi zijn, en er zijn stenen die men in de bergen zomaar kan vinden, die ik dan weer prachtig vind en niet kan laten liggen."

Hij is niet de enige, de klassieke steengroeve Juchem in de buurt is wijd en zijd bekend bij edelstenenjagers. Telkens de mijneigenaar een deel van de berg dynamiteert voor eigen gebruik, worden daarna de 'rockhounds' toegelaten en kan er naarstig geschoufd en gegraven worden. Vermandere: "Er is nog veel te vinden, maar net als de mijn in Idar is economische exploitatie niet rendabel. Maar zelf een steen vinden die mooi is en daar als juwelenmaker mee aan de slag gaan, dat is het einde natuurlijk." ■

INFO:
De winkel van Peter Vermandere vind je in de Leopoldstraat 29 in Antwerpen, 03-770.59.29. www.peter-vermandere.com.

Back from Bengel-broche in zilver en goud met carneool (agaat).

